

HONTI LÁSZLÓ

Adalék az U/FU/Ug alapnyelvi $*_3m_3$ és $*C(3)m_3$ szekvenciáknak és magyar képviselteiknek viszonyához¹

Proto-Uralic/Proto-Finno-Ugric/Proto-Ugric lexemes usually reconstructed with intervocalic $*m$ lead to Hungarian reflexes containing either m or ($*m > *w >$) v , with the latter alternatively resulting in a long vowel after coalescing with the stem vowel. There is no explanation for the bifurcating Hungarian development. In another subset of the lexicon of the Proto-language, characterised by the sequence liquid (l, r), voiced interdental fricative (δ, δ') + (vowel +) m , either the first or the second consonant of the sequence disappeared or changed in Hungarian, and in a handful of words the m remained. Such sequences resulted in similar reflexes in several Uralic languages, but the three Ugric languages show almost complete uniformity in retaining or eliminating the first consonant of the sequence (with only two exceptions). The fate of these sequences is similar in some Uralic languages to that of $*j(V)m$. Finally, the present paper argues for the reconstruction of λ and λ' instead of δ and δ' for Uralic and Finno-Ugric, based on evidence enumerated in the paper Phonological and semantic correspondences in Uralic etymological research (pp 43–60).

Keywords: Proto-Uralic, Proto-Finno-Ugric, etymology, reconstruction, historical phonology.

0. Bevezetés

Kb. másfél éve jelent meg a magyar nyelv törökségi jövevényszavairól írott gigantikus „Róna-Tas – Berta 2011a, 2011b” mű. Nagyrészt Róna-Tas András munkája a hangtörténeti fejtegetések sokasága. Láthatóan kellőképpen tájékozott mind az uráli, mind a magyar hangtörténetben, ezért is érdekesítő olvasmány e munka. Természetesen lehetetlen volt a megjelenés óta eltelt igen rövid idő alatt

---

¹ A mássalhangzó-kapcsolatokban a $C = l, l', \delta, \delta', r, j$. Több alkalommal is foglalkoztam azzal, hogy a $*\delta$ és a $*\delta'$ mássalhangzóknak az uráli és a finnugor alapnyelvre való rekonstruálása fonematikusan és hangtörténetileg aligha indokolható, helyette a (néhány szibériai nyelvekben, egyebek közt az osztjákban is meglévő) $*\lambda$ -t és $*\lambda'$ -t javaslom (Honti 1992, 2001: 243, 2004). Az egyszerűség kedvéért most megtartom a hagyományos jelölést, tehát: $*\delta$ -t és $*\delta'$ -t írok. E dolgozatom tárgyát elsődlegesen azok a szekvenciák szolgáltatják, amelyekben a C likvida helyett áll, a j elemű szekvenciákat csak a hangtörténeti párhuzam miatt vettem fel anyagomba.

minden okfejtéssel alaposan megismerkednem. Némely etimológiai megjegyzése, érvelése mégis arra készítetett, hogy megvizsgáljak pár olyan hagyományos nézetet, amelyek Róna-Tasból ellenkezést váltottak ki. Most ezek közül egyről adok számot.

Az U/FU/Ug intervokális **-m*-ről Róna-Tas így nyilatkozik: „In intervocalic position it has a) been preserved as /m/ in 9 cases (9 PFUgr), or b) became through /w/ > /v/ in 10 cases” (Róna-Tas – Berta 2011b: 1020).

Az U/FU/Ug mássalhangzó-kapcsolatban lévő **-m*-ről pedig ezt írja: „In clusters with consonants before /m/ the /m/ a) is preserved in 4 cases (all PFUgr), or b) became /v/ in 1 case (PFUgr)... In 1 case we find /mw/ in H...” (Róna-Tas – Berta 2011b: 1022).

Az általam vizsgálandó mássalhangzók és mássalhangzó-kapcsolatok:

1. U/FU/Ug **m* (ezek közül csak a magyar tagúakat gyűjtöttem ki)
2. U/FU/Ug **lm*
3. U/FU/Ug **l3m*
4. U/FU/Ug **l'm*
5. U/FU/Ug **δm*
6. U/FU/Ug **δ3m*
7. U/FU/Ug **δ'm*
8. U/FU/Ug **δ'm* vagy **δ'3m*
9. U/FU/Ug **rm*
10. U/FU/Ug **r3m*
11. U/FU/Ug **jm*

Valamikor Wichmann megvizsgálta ezek közül az **lm* és az **l'm* kapcsolatoknak a finnugor nyelvekbeli képviselőit lényegesen kisebb anyagon, eredménye megbízható ugyan, de természetesen nem teljes: „Die Vertretung der fraglichen Konsonantenverbindungen ist in den angeführten Belegen also hauptsächlich die folgende:

	wotj.	syrj.	ostj.	wog.	ung.	lp.	fi.	mord.	tscher.
<i>*-lm</i>	-nm- ~ -m-	-nm- ~ -m-	-Λm- ~ -m-	-lm- ~ -m-	-lv- ~ -m-	-lm- (-l3m-) ~ -lm-	-lm-	-l'm-	-lm- ~ -m-
<i>*-l'm</i>	-l'm-, -l'm- ~ -l'm-	-l'm-, -m-	[-l'm-]	[-l'm-]	-m-		-lm- ~ -m-		

” (Wichmann 1915: 43). E hangkapcsolatok képviselőit a mára már elavult fokváltakozási elmélet eredményeként értelmezte (i. m. 44), de az általa közölt képviselők ennek ellenére helyesen lettek megállapítva, noha nem teljesek. Nyilván ennek a tanulmánynak az alapján ismertette Collinder (1960: 143–144) e hangkapcsolatok sorsát.

1. Az (U, FU, Ug, FP, FW) etimológiai adattár

Példaanyagomban megőrzöm az UEW eljárását, tehát a biztos rekonstrukciókat és alapnyelvi minősítésüket félkövérrel írom, de a könnyebb áttekinthetőség végett az egyes szócikkek magyar tagját is mindenkor így emelem ki. Rendszerint csak az alapalak jelentését adom meg helykímélés végett.

1. $*m$

A magyarban a szó belseji $*-m-$ -nek kettős képviselője van:

- ↗ (a) ($*w >$) v
 (1) $*-m-$
 ↘ (b) m

A következő magyar szavak tartoznak ide (a teljesség kedvéért közlöm azon etimológiai szócsaládokat is, amelyeknek nincs magyar tagjuk, valamint az etimológiákkal és a képviselőekkel kapcsolatos utóbbi állásfoglalásokat):

(1a) ($*w >$) v

1. U **$*jom_{3}$** (**$*jam_{3}$**) 'gut' > osztj. *jēm*, vog. *joməs*, **ma. jó** ~ **jav-** (UEW 2: 850).
2. U **$*ki(m_{3})$** , **$*kü(m_{3})$** 'das Äußere' > osztj. *kūm*, vog. *kün*, *kon*, **ma. ki**, **óma. kiv-é** (UEW 2: 857).
3. U **$*oma$** 'alt, vorig, vorherig' > lp. *oames -bmas-*, mord. *umok*, cser. *üma*, **ma. ó**, **av-as**, mot. *omo*, kar. *umuñ*, tajgi *umo*, a magyar szót l. $*soŋk_{3}$ ($*soŋ_{3}$) 'alt...' FU alatt is (UEW 1: 337–338).
4. U **$*kum_{3}$** 'dünnere Schnee' > votj. *kīm*, **ma. hó** ~ **hav-**, jur. *χaw²*, kam. *kamo* (UEW 1: 204).
FU $*kumi$ > FP $*kumi$, Ug $*kūmĩ$ (Sammallahti 1988: 544).
5. FU **$*leme$** (**$*lēme$**) 'Saft, Suppe' > fi. *liemi*, é. *leem*, lp. *liebma*, mord. *l'em*, cser. *lem*, votj. *lijm*, zürj. *l'em*, vog. *lām*, *lām*, **ma. lé** ~ **lev-** (UEW 1: 245).
FU $*leemi$ > FP $*leemi$ ~ Ug $*lāmĩ$ (Sammallahti 1988: 545).
6. U **$*nime$** 'Name' > fi. *nimi*, é. *nimi*, lp. *nāmmā*, mord. *l'em*, cser. *ləm*, votj. *ńim*, zürj. *ńim*, osztj. *nem*, vog. *nām*, *nam*, **ma. név** ~ **nev-**, jur. *ńum²*, jeny. *ńi²*, tvg. *ńim*, szkp. *nim*, kam. *nim*, koib. *nim*, mot. *numme-de* (UEW 1: 305).
U $*nimi$ > Sam $*nim$ ~ FP $*nimi$ (Janhunen 1981: 234).
U $*nimi$ > Sam $*num$ ~ FU $*nimi$ > FP $*nimi$ ~ Ug $*ńimĩ$ (Sammallahti 1988: 545).
7. U **$*ńoma(-l_{3})$** 'Hase' > lp. *njoammel*, mord. *numolo*, zürj. *ńima•l*, **ma. nyúl**, jur. *ńāwa*, jeny. *ńāba*, tvg. *ńomu*, szkp. *ńjoma*, *ńjoo* (UEW 1: 322).
U $*ńoxmā$ > Sam $*ńāđmā$ ~ FP $*ńoma-$ (Janhunen 1981: 242).
U $*ńomā$ > Sam. $*ńāmā$ ~ FU $*ńomālā$ > FP $*ńomala$ ~ Ug $*ńāmala$ (Sammallahti 1988: 539).

8. Ug **pimz* 'Gras' > osztj. *pam*, vog. *pum*, **ma.** *fű* ~ *fűv-* (UEW 2: 879).
9. FU **wɣmz* 'Zauberwort' > ?zürj. *vomiž*, ?**ma.** *im-ád*; a zürjén vokális miatt bizonytalan (UEW 1: 589).
10. Ug **ɣmz-* 'warten, hüten' > ?vog. *ūmätšl-*, ?**ma.** *óv*, **óma.** *ó*; azért bizonytalan, mert csak egy vogul nyelvjárás ismeri a szót (UEW 2: 901; de vö. Róna-Tas – Berta 2011b: 1233); alternatív etimológiai magyarázata: **FU** **šoma* vagy **šōma* 'защита; защищать' > fi. *huoma* 'oltalom, gondviselés', *huomaa-* 'észrevesz, észlel' ~ **ma.** *óv* (Rešetnikov 2011: 110–111). – A finn szócsaládot Koivulehto (1976: 248) germán jövevénynek minősítette, amit a finnségi nyelvek régi germán elemeit tárgyaló szótár szerzői gárdája (Kylstra et al. 1991: 123–125) kifogástalanként fogadott el, a háromkötetes finn etimológiai szótár viszont óvatosan nyugtázta ezt: „on ehdotettu germ alkuperä” [„germán eredetet javasoltak”] (SSA 1: 186). Häkkinen (2007: 220–221) jelentéstani okok miatt nyilatkozott róla óvatosan. Alternative mindkét magyarázat (?vog. *ūmätšl-* 'warten, erwarten' ~ ?**ma.** *óv*, **óma.** *ó* és fi. *huoma* 'oltalom, gondviselés', *huomaa-* 'észrevesz, észlel' ~ **ma.** *óv*) szóba jöhet, a jelen téma szempontjából nincs jelentősége, melyik a jó vagy a jobb, hiszen mindkét esetben FU/Ug **m* > **ma.** (**w* >) > *v* $\gtrsim$ $\bar{v}$ változással számolhatunk.

(1b) *m*

11. U **emä* 'Mutter, Weib' > fi. *emä*, é. *ema*, lp. **æbme*, **ma.** *em-e*, jur. *ńebe*, *ńeme*, jeny. *ã*, tvg. *ńame*, szkp. *ämä*, *äwä*, kojb. *uma-da*, mot. *ima-m*, tajgi *emme*, *ima-m* (UEW 1: 74), tvg. *ńemj* 'ema; anya' (EES 61); az SSA (1: 104) és az EES (60–61) ezzel megegyező adatokat közöl.
U **ämä*/**emä* > Sam. **emä* ~ FP **emä* (Janhunen 1981: 257).
U **emä* > Sam. **emä* ~ FU **emä* > FP **emä* ~ Ug **emä* (Sammallahti 1988: 536).
12. U **ime-* 'saugen' > fi. *ime-*, é. *ime-*, osztj. *em-*, **ma.** *em-ik*, jur. *ńimńe-*, *ńamā-*, tvg. *ńimiri-*, szkp. *ńem-*, kam. *ńimēr-*, *emēr-*, ?mot. *ńюмńиямъ*, ?tajgi *ńimu* (UEW 1: 82); a finnségi etimológiai szótárak ettől némileg eltérő adatsort közölnek: lp. *ńjāmmāt*, zürj. *ńimavńj*, a mot. adat nem szerepel (SKES 1: 107), a lp. *ńjāmmāt*, zürj. *ńimavńj* és a mot. *ńюмńиямъ* nem szerepel, az SSA (1: 226) megjegyzi, hogy a lapp és a zürjén szót *ń-* hangja miatt zárja ki innen az UEW, az EES (92) e kettőt kérdőjellel említi meg.
U **imi-*(?/**ńimi-*) > Sam. **ńim-* ~ FP **imi-* (Janhunen 1981: 256), a lp. és a zürj. *ń-* miatt engedi meg a ?**ńimi-* alapalakot.
U **imi-* > Sam. **ńim-* ~ FU **imi-* > FP **imi-* ~ Ug **im̄-* (Sammallahti 1988: 536).
Nekem úgy tűnik, indokolt a Janhunen-féle kettős rekonstrukció, nem nagyon valószínű ugyanis, hogy egymástól távoli rokonságban álló nyelvek

azonos mássalhangzóval kezdődő olyan szavakat hoztak volna létre, amelyek egyéb tekintetben kifogástalanul megfelelni látszanak a többi rokon nyelv szavának. De ha mégis ez történt volna, az U **ime-* 'saugen' lapp, zürjén és motor folytatójának kellett bővülnie a másodlagos szókezdő mássalhangzóval.

13. U **jomʒ-* 'gehen, sich auf den Weg machen' > vog. *jām-*, ?**ma. in-dul**, jur. *jām-*; a magyar szó csak akkor tartozik ide, ha *m > *n* változás történt benne a *d* előtt (UEW 1: 100). Az a benyomásom, hogy az UEW-ben a magyar szónak e szócsaláddhoz való kapcsolásának feltétele valóban fennállt, ezért feleslegesnek vélem a magyar adat előtti kérdőjelet.
14. U *kama 'Schale' > fi. *kamara*, é. *kamar*, cser. *kom*, votj. *kəm*, *kumel'*, zürj. *komel'*, ?vog. *-kamtul*, **ma. hām-lik**, jur. *sāw*, *šem*, tvg. *kamu*, szkp. *qām*, kam. *kām* (UEW 1: 121–122); a SKES (1: 293–394) kérdőjellel kapcsolja a finnségi adatokat a nem finnségiekhez; az SSA (1: 293–294) és az EES (124) ugyanígy jár el.
FU *kāmā > FP *kama ~ Ug **kāma-* (Sammallahti 1988: 545).
15. ?U, FU *kāmü 'hart, fest' > ?fi. *kämä*, mord. *keme*, **ma. kem-ény**, ?szkp. *qōm*, ?kam. *komdā-* (UEW 1: 137); fi. *kämä*, ehhez hasonló szavakat sorol fel az SSA (1: 472), de szerinte a finn szónak nem megfelelői a mord. *keme*, *kemä* és a ma. *kemény*.
FU *kāmā > FP *kāmā ~ Ug **kāmā-* (Sammallahti 1988: 545).
16. U *kuma 'gebeugte, umgestürzte Lage' > fi. *kumo*, é. *kummo*, lp. *gōmo*, mord. *koma-*, cser. *kōmōk*, votj. *kjmes*, zürj. *kjm*: *šin-kjm*, *kjmes*, *kjm-*, osztj. *komtaγ*, vog. *χam-*, *χom-*, **ma. hom-lok**, ?**hom-orú**, ?[jur. *χawā-*, ?jeny. *kaʔaða*, ?tvg. *kamāgu*], szkp. *qamt*, ?kam. *kamaʔ* (UEW 1: 201–202). „Zu dem von mehreren Forschern irrthümlich hierher gestellten finn. *kulma* 'Winkel': *sil-mä-* od. *otsa-kulma* 'Schlafbein' und seine Familie... s. *kuľma 'Stelle über od. neben den Augen...' FU. [Bekezdés] Einige Forscher... rechnen in den permischen Wörtern für 'Stirn' mit der Konsonantenverbindung *lm* bzw. *l'm* und vergleichen die Wörter ebenfalls mit finn. *kulma* und seinen Verwandten. Da die permischen Wörter die regelmäßigen Fortsetzungen der angenommenen Lautverbindungen nicht enthalten, ist diese Ansicht unwahrscheinlich" (UEW 1: 202). Az SSA (1: 435–436) kérdőjellel vontja ide a ma. *homlok* szót; az EES (191) idekapcsolta a mot. *kamaga* 'puunott, kaldale, uhutud puu; tönk, hordalékfa' szót, de a kamasz adatot nem említi. – A ma. *homorú* alternatív etimológiai magyarázatát l. itt a 18. számú (FU *kʒmʒ 'Höhlung, hohl') szócikkben.
U *kumā > Sam **kōmō-* ~ FP **kuma-* (Janhunen 1981: 226).
U *kumā > Sam **kōmō-* ~ FU *kumā > FP **kuma-* ~ Ug **kūma-* (Sammallahti 1988: 537).

17. FU **kumz* 'Wolke' > ?fi. *kumuri*, mord. *kovol*, zürj. *kimer*, vog. *χomχatas*, ma. *hom-ály* 'Finsternis' (UEW 1: 204).
FU **kumâlâ* > FP **kuma-* ~ Ug **küma-* (Sammallahti 1988: 544).
18. FU **k₈m₃* 'Höhlung, hohl' > ?fi. *komi*, *komo*, *komero*, ?lp. *goabmâ -m-*, ?cser. *kom*, ?osztj. *kõm*, ?ma. *hom-orú* (UEW 1: 227); az UEW bizonytalanak tekinti az egész szócsaládot, alighanem indokoltan. – A ma. *homorú* alternatív etimológiai magyarázatát l. itt a 16. számú (U **kuma* 'gebeugte, umgestürzte Lage') szócikkben. Az SSA (1: 394) deskriptív jellegűnek minősíti a finnségi szavakat és finn jövevénynek a lp. *goabmâ-t*, tehát az álláspontja voltaképpen megegyezik az UEW-ével.
19. Ug **k₈m₃* 'Bülte' > ?[osztj. *χõmas*, vog. *χãmés*], ?ma. *han-t*; csak akkor jó az egyeztetés, ha a magyar *n* korábbi **m*-ből keletkezett a *t* asszimiláló hatására (UEW 2: 860). Szerintem igen valószínű, hogy a három szónak közös őse volt, hiszen minden szempontból jól illenek egymáshoz, és az **m* > ma. *n* fejleményre adott magyarázat megnyugtatónak tűnik, ezért b i z t o s n a k t e k i n t e m a z e g y e z t e t é s t.
20. FP, ?FU **lume* 'Schnee' > fi. *lumi*, é. *lumi*, ?lp. *lobma*, mord. *lov*, *loŋ*, cser. *lõm*, votj. *lijmj*, zürj. *lijm*, ?ma. *lom* (UEW 1: 253–254). A magyar szónak az idevonhatósága szemantikai okok miatt eléggé kérdéses, bár éppenséggel nem lehetetlen.
U **lumj* > Sam **jom-* ~ FP **lumi* (Janhunen 1981: 231).
U **lumj*, Sam **jom-* ~ FU **lumi* > Ug **lũmĩ* (Sammallahti 1988: 538).
A zürjénben van e szónak *j*-vel bővült másodlagos tőalakja is (vö. Csúcs 2005: 133), nyilván analógiás változásról van szó.
21. FU **šom₃* 'Hunger, Durst' > votj. *šumem*, zürj. *šimal-*, ma. *šom-jú* (UEW 1: 485).
FU **šomâ/i-* > FP **šoma-* ~ Ug **somĩ-* (Sammallahti 1988: 549); még a következő szavakat vontam ide: mord. *šumordo-*, votj. *šuma/z-*, ma. *šomorú*, *šomjas*, vagyis összevontam egy családba a 20. és a 21. szócikkeket. A mord. *šumordo-* és a ma. *šomorú* az UEW (1: 485) szerint azonban a FU **šom_{3-r₃}* 'Kummer, Trauer; ?traurig sein' (itt a 22. számú szócikk) kérdőjeles leszár-mazottai.
22. FU **šom_{3-r₃}* 'Kummer, Trauer; ?traurig sein' > ?mord. *šumord'e-* ~ ?ma. *šom-orú* (UEW 1: 485).
FU **šomâ/i-* > FP **šoma-* ~ Ug **somĩ-* (Sammallahti 1988: 549); amint említettem, még a következő szavakat vontam ide: mord. *šumordo-*, votj. *šuma/z-*, ma. *šomorú*, *šomjas*, vagyis összevontam egy családba a 21. és a 22. szócikkeket. Sammallahti eljárását jelentéstanilag indokolatlannak látom, tehát szerintem két szócikkben kell szerepelniük a 21. és a 22. adatsor tagjainak.
23. FU **tem₃* 'voll; stopfen, füllen' > cser. *temə*, *teme*, ma. *tõm*, *tem-et* (UEW 1: 520, még vö. Bárczi 1958: 113–114).

2. $*lm$

A magyarban az $*lm$ -nek négyes képviselője van:

- ↗ (a) m
 (2) $*lm$ → (b) ($*lw >$) $lv \sim l\bar{v}$
 ↘ (c) (Ug $*lm \gtrsim *rm >$) $r\mathfrak{z}m$
 ↘ (d) $l\mathfrak{z}m$

(2a) m

24. FU $*\mathfrak{c}olme$ 'Knoten, Bündel; binden' > fi. *solmu*, é. *sōlm*, lp. *čuol'bmā*, mord. *šulmo*, *šulma*, ma. *csom*-ó (UEW 1: 38); a magyar -ó (< $*-m\mathfrak{z}/*-p\mathfrak{z}/*-r\mathfrak{z}$) képző; az SSA (3: 196–197) és az EES (494) ugyanezen megfelelőket sorolja fel.

FU $*\mathfrak{s}olmi$ > FP $*\mathfrak{s}olmi \sim$ Ug $*\mathfrak{s}om\bar{i}$ (Sammallahti 1988: 549).

25. U $*\mathfrak{s}ilmä$ 'Auge' > fi. *silmä*, é. *silm*, lp. *čäl'bme*, mord. *šel'me*, cser. *sənzä*, votj. *šin* (*šinm*-), *ših* (*šihm*-), zürj. *šin* (*šinm*-), osztj. *sem*, vog. *sam*, ma. *szem*, jur. *sew*, *häem*, jeny. *sei*, tvg. *šäimə*, szkp. *saj*, kam. *sima*, kojb. *sima*, mot. *sima*, kar. *sjimi-dä*, tajgi *schime-dä* (UEW 1: 479); az SSA (3: 181) és az EES (473) adattára megegyezik az UEW-ével; a permiben $*lm >$ zürjén *jm*, *jim*, votják *ím*, *í* változás történt (vö. Bárczi 1958: 113–114, 115).

U $*\mathfrak{s}ilmä$ > Sam $*\mathfrak{s}ömä \sim$ FP $*\mathfrak{s}ilmä$ (Janhunen 191: 225).

U $*\mathfrak{s}ilmä$ > Sam $*\mathfrak{s}öjmä \sim$ FP $*\mathfrak{s}ilmä \sim$ Ug $*\mathfrak{s}imä$ (Sammallahti 1988: 540).

Még vö. Csúcs 2005: 137, 150.

(2b) ($*lw >$) $lv \sim l\bar{v}$

26. FU $*\mathfrak{n}älmä$ 'Zunge' > lp. *njal'bme*, cser. *jälma*, osztj. *ňälam*, vog. *ňälam*, ma. *nyelv* (UEW 1: 313–314); van magyar *nyelő* is: *nělō* (BécsiK 283, TESz 2: 1041). A finn-ségi etimológiai szótárak szerint a fi. *nälvä* 'lima; Schleim', *nälviä* 'syödä haluttomasti; kelleltenül eszik', ink. *nälviä* 'nälviä, ivata; csi-peget, csipkelődik', lüd *ňälme* 'home vedenpinnalla; Schimmel im Wasser', vep. *ňäl'motada* 'mutustella; majszol', é. nyj. *nälv* (gen. *nälva*) 'lima; Schleim' finn-ségi szavaknak közük lehet a ma. *nyelv* szócsaládjához; jelentés szempontjából ezekhez közeli a *niellä* 'nyel', *nuolla* 'nyal' és a *noiki* 'lima, kuola; Schleim, Geifer' (SSA 2: 251); észt *nälpama* 'limpsama; nyal', talán ugyanazon finn-ségi vagy finnugor tő származéka, amely a nyj. *nälv* 'ila; nyálka' szó, és amelynek a megfelelői: fi. nyj. *nälvä* 'lima; nyálka', ink. *nälviä* 'pilgata, mõnitada; gúnnyol, nevétségessé tesz', lüd *ňälme* 'hallitus vee-pinnal; lepedék a víz felszínén', vep. *ňäm'otada*, *ňäl'motada* 'närida, mäluda; harap, rág', ezek esetleg összevethetők az UEW szavaival (EES 327). A finn-ségi etimológiai szótárak említette egyéb etimológiai kapcsolatok ép-

penséggel lehetségesek, ha ezek esetleg helyesek, akkor a *nyelv* szó finnugor alapnyelvi előzménye **-m3* képzős derivátum volt.

FU **ńelmä* 'mouth' > FP **ńälmä* ~ Ug **ńelmä* (Sammallahti 1988: 546).

(2c) (Ug **lm* $\gtrsim$ **rm* > magyar) *r3m*

27. FU **kolme* (**kulme*) 'drei' > fi. *kolme*, é. *kolm*, lp. *gol'bmâ*, mord. *kolmo*, cser. *kôm*, votj. *kwiń* (*kwińm-*), zürj. *kujim*, *kvim*, osztj. *χoləm*, vog. *χūrəm*, **ma.** *három* (UEW 1: 174); az SSA (1: 391–392) és az EES (173) azonos adattárat közöl. FU **kolme* (**kulme*) > Ug **ksl3m3* $\gtrsim$ Ug **k8r3m3* (H. L.).
FU **kolmi* > FP **kolmi* ~ Ug **ku/ä/ālm/rmĩ* (Sammallahti 1988: 543).

(2d) *l3m*

28. Ug **wslm3* 'Blei' > ?vog. *wōləm*, **ma.** *ólom* 'Blei' (UEW 2: 899); csak e két nyelv ismeri, azért kérdőjeles; szerintem viszont biztosnak tekinthető ez az egyeztetés // FU **woln3* > cser. *wulnâ*, osztj. *olnâ*, **ma.** *ón* 'Zinn', kérdőjellel a **ma.** *ólom* is meg van említve (UEW 1: 581); e szó idekapcsolása szerintem viszont téves amiatt, hogy nem lehet okát adni az **n* eltűnésének és az *m* megjelenésének.

(2e) **lm*

Nincs magyar képviselő.

29. FU **ilma* 'Himmel, Wetter; Gott' > fi. *ilma*, é. *ilm*, lp. *âl'bme*, votj. *in* (*inm-*), *iń* (*ińm-*), zürj. *jen* (*jenm-*), osztj. *iləm*, vog. *jēləm*, *ēləm* (UEW 1: 81); az SSA (1: 224) és az EES (91) adattára megegyezik ezzel.
FU **ilmâ* > FP **ilma* ~ Ug **jilma* (Sammallahti 1988: 541).
Még vö. Csúcs 2005: 137, 150.
30. FP **julma* 'stark, kräftig' > fi. *?julma*, ?lp. *ju'l'bme*, ?[votj. *jun* (*junm-*), zürj. *jon* (*jonmēd-*)] (UEW 2: 638); fi. *julma*, ??[votj. *jun*, zürj. *jon*]; az é. *julm* és a lp. *ju'l'bme* finn jövevényszók (SSA 1: 246), az é. *julm* finn jövevényszó (EES 100).
Még vö. Csúcs 2005: 137.
31. U **kalma* 'Leiche; Grab' > fi. *kalma*, é. *kalm*, ?lp. *guolmâs -l'bm-*, mord. *kalmo*, *kalma*, jur. *χāl'ńer*, jeny. *kámeđo*, kam. *kolmâ*, a finn szó a magánhangzó miatt nem függhet össze a fi. *kuole-* igével (UEW 1: 119–120); az SSA (1: 288) és az EES (123) csak kérdőjellel kapcsolja ide a szamojéd szavakat, valamint némelyek a finnségi szók germán eredetét is valószínűnek tartják (SSA, EES), de az is lehet, hogy az U **kola-* 'sterben' (UEW 1: 173) származékairól van szó (így az EES).

32. FP $*kelmä$ 'Haut, Häutchen' > ?[fi. *kelme*, é. *kelme*], ?zürj. *keń*, *kiń*, „Der Stamm im Syrj. ist *keń-*, *kiń-*. Die Zusammenstellung ist nur dann akzeptabel, wenn der syrj. Stamm früher $*keńm-$, $*kińm-$ (< $*nm$ < $*lm$) war. Der Schwund von m und die Mouillierung von n lassen sich möglicherweise durch den Einfluß von *kiń*, *keń*: *bi-keń* 'Funke' erklären, das eine ähnliche Lautform hat" (UEW 2: 657). Az SSA (1: 341) és az EES (143) adattára megegyezik ezzel, ill. az SSA a zürjén adat előzményeként kérdőjellel $*keńmj$ alakkal számol.
33. FP $*kilmä$ (*külmä*) 'kalt' > fi. *kylmä*, é. *külm*, lp. *gálmás -l'bm-*, mord. *kel'me*, cser. *kəlmə*, votj. *kōn* (*kōnm-*), *kijnmj-*, zürj. *kijn*, *kijnmj-* (UEW 2: 663); az SSA (1: 431) és az EES (213) adattára azonos ezzel. FP $*kilmä$ (Sammallahti 1988: 552). Még vö. Csúcs 2005: 137, 150.
34. FP $*šolma$ 'Tal, Vertiefung' > ?[fi. *salmi*, é. *salm*, lp. *čoaľ'bme*], ?[votj. *šum*, zürj. *šon*] (UEW 2: 775); az SSA (3: 148) csak a finnégi és a lapp szót említi, az EES (458) szerint csak finnégi szó.

3. $*l\mathfrak{z}m$

A magyarban az $*l\mathfrak{z}m$ -nek kettős képviselete van:

- ↗ (a) $l\mathfrak{z}m$
 (3) $*l\mathfrak{z}m$
 ↘ (b) ($*l\mathfrak{z}w >$) $lv \sim l\mathfrak{z} \sim l$

(3a) $l\mathfrak{z}m$

35. Ug $*ala-ma$ ($*al\mathfrak{z}-m\mathfrak{z}$) 'Einlage im Schuh (aus Heu)' > osztj. *īlām*, ma. *alom* (UEW 2: 831), talán az U *ala* 'Raum unter etwas' származéka (UEW 1: 6), ez utóbbit l. még: U $*ilā >$ Sam. $*ilō \sim$ FP $*ala$ (Janhunen 1981: 227, 273), U $*ilā >$ Sam. $*ilō \sim$ FU $*ilā >$ FP $*ēla \sim$ Ug *ila* (Sammallahti 1988: 536). A Csúcs – Molnár (2009: 32–33) helyes megjegyzése szerint az alternatív alakban egyértelműen veláris magánhangzónak kell lennie, tehát: $*al\mathfrak{z}-m\mathfrak{z}$, de ez persze irreleváns a jelen téma szempontjából.

(3b) ($*l\mathfrak{z}w >$) $lv \sim l\mathfrak{z} \sim l$

36. Ug $*äl\mathfrak{z}$ ($*ül\mathfrak{z}-m\mathfrak{z}$) 'andere Seite' > osztj. *älām*, vog. *älām*, ma. *elv*, *elü*, *el*; a magyar *el* változat elvesztette az $*m$ folytatóját.

Nincs magyar képviselő.

37. FW **čilz-mz* 'Eckzahn (von Raubtieren)' > lp. *čálam*, mord. *čil'em-*, *šel'än-* (UEW 2: 613–614).

4. **l'm*

Nincs magyar képviselő.

38. FU **kul'ma* 'Stelle über od. neben den Augen' > fi. *kulma*, é. *kulm*, ?lp. *gul'bme*, osztj. *kul'əm* (UEW 1: 201); az SSA (1: 431) és az EES (190) a lapp szó nélkül közli a rokon nyelvi adatokat; E. Itkonen (1954: 167, 300) szerint a fi. *kulma* megfelelője a zürj. *kjm*: *šin-kjm* ~ *kjimes*, *kjmīs*; Lytkin (1957: 77) a zürj. *kun*: *kun-va* 'щѐлок; mosólúg' szót egyeztette a finn szóval, de a zürjén etimológiai szótárban már nem szerepel; a KESK (151) a következő szavakat is idevonja: zürj. *kjmes* 'лоб, чело', votj. *kjimes* 'ua.' < őspenni **kjimes* 'ua.', a zürj. tő: *kjm*: *šin-kjm* 'бровь' ~ ma. *hom-lok*; a votj. *kjimes* és a zürj. *kjm*: *šin-kjm* ~ *kjimes*, *kjmīs* szókat l. az U **kuma* 'gebeugte, umgestürzte Lage' (l. itt a 16. szócikk) alatt.

FP **kulma* > fi. *kulma* ~ votj. *kymes* ~ zürj. *kym* (Sammallahti 1988: 552).

39. FP **pel'me* (**pe'l'me*) 'Schmutz' > ?fi. *pelme*, *pel'mua-*, ?[votj. *peñ-*, (*peñm-*), *peñmal-*, ?zürj. *pejīm*, *pó•im*], onomatopoetikus, nyilván ezért bizonytalan (UEW 2: 728); az SSA (2: 333–334) deskriptívnek is minősíti a finnségi (azaz a finn és a karjalai) szavakat, távolabbi rokon nyelvi megfelelőket nem említ.

Még vö. Csúcs 2005: 142; Csúcs most valószínűbbnek véli a **pe'l'me* alapalakot, „mivel a depalatalizáció a finnben mindig megtörtént, míg a palatalizáció a permiben szórványos, és inkább *i* mellett következett be” (levélbeli közlés).

40. U **pil'me* 'dunkel; dunkel werden' > fi. *pimeä*, é. *pime*, votj. *pe'l'mīt*, *peñmīt*, *pejmīt*, zürj. *pejīd*, jur. *päewd'e*, *päem'ce*, *pewā-*, jeny. *fei*, tvg. *faemei*? (UEW 1: 381–382); az SSA (2: 367) adattára azonos ezzel; az EES (370–371) idevonta a tavgi *χoiməgə* 'pimedus; sötétség' szót is – okkal.

U **pilmi-* 'olla pimeä' > Sam. **pəj̄m̄ə* ~ FP **pilmi-* (Janhunen 1981: 237).

U **pilmitä* > Sam. **pəmətā* ~ FU **pilmitä* > FP **pilmitä* (Sammallahti 1988: 539).

Még vö. Csúcs 2005: 142, 150.

5. * δm

(nincs magyar képviselő)

41. FU, ?U *šedmä 'Niere' [az UEW-ben: FU, ?U *šedmä] > lp. *tšir'mie*, osztj. *simá*, ?[jur. *sūjik*, kam. *sujəŋ*]; „Im ostj. Wort ist δ der ursprünglichen Konsonantenverbindung * δm geschwunden. Vgl. ostj. *sēm* 'Herz' ~ finn. *sydän* (s. **siä(-m)*, **süä(-m)* 'Herz' U)'' 'Niere' (UEW 1: 472–473). A * δ helyett * δ -nek kell lennie a rekonstrukcióban, amint az UEW 1: 473. oldalán lévő magyarázatból kiderül!!!

6. * δm A magyarban a *- δm -nek hármas képviselője van:

- ↗ (a) *lm*
 (7) * $\delta m \rightarrow$ (b) (* $w >$) $v \sim \bar{3}$
 ↘ (c) (* $l_3 w >$) *l̄*

(6a) *lm*

42. FU *oδm 'Schlaf; Traum' > mord. *udomo*, cser. *om*, *omo*, votj. *um* (*umm-*), *um* (*unm-*), zürj. *on* (*onm-*), osztj. *aləm*, *uləm*, vog. *üləm*, **ma.** *álo*m (UEW 1: 335), a FU **oδa-* 'schlafen' (UEW 1: 335) származéka. Az Ug alapalak **l̄l̄m* lehetett (H. L.).
 FU *álma > FP *alma ~ Ug *álma (Sammallahti 1988: 542).
 Még vö. Csúcs 2005: 137.

(6b) (* $w >$) $v \sim \bar{3}$

43. U **siä(-m)* (**süä(-m)*) 'Herz' > fi. *sydän* (*sydäme-*), é. *süda*, lp. *čādā*, mord. *šed'ej*, *šed'eŋ*, *šedi-*, cser. *šüm*, votj. *šulem*, zürj. *šelem*, osztj. *sēm*, vog. *šäm*, **ma.** *szív*, R *szű*, jur. *šej*, jeny. *šeo*, *šeiŋo*, tavgi *ša*, *šoa*, szkp. *šiče*, *šid'*, kam. *šī*, koib. *sei*, mot. *keje-m*, kar. *zei-ge*, taigi *kei-m* (UEW 1: 477; még l. TESz 3: 769); lp. *čg'dě* (gen. *čg'ddam*, SSA 3: 228); az SSA (3: 228) és az EES (501) is ilyen adatokat sorol föl; a fi. *sydän* szó ragozási tövében *-mm-* van helyett: pl. *sydämen* (genitivus) = *sydämmen*, hasonló, bár nem a második és a harmadik szótag közti, hanem az első és a második szótag közti nyúlásra van pár példa: fi. *amme* (< FU **ama-* 'schöpfen', UEW 1: 7), *tammi* (< FW, FP *toma 'Eiche', UEW 2: 798), *kämmen* (< FU **käme(-ne)* 'die flache Hand', UEW 1: 137), de vö. (44) *ydin* 'Mark' ~ *ytimen* (genitivus).

U **śüdä-/śüdä-* > Sam. **sejō* ~ FP **śüdām(i)*, a **d* vagy **d'* eltűnése az Ugban nem normális (Janhunen 1981: 258–259).

FU **śüdāmi/śedmi* > FP **śüdāmi* ~ Ug **śīmī* (Sammallahti 1988: 549).

(6c) (**l₃w* >) *l₃*

44. FU **wiđ₃(-m₃)* 'Knochenmark, Gehirn' > fi. *yty, ydin* (*ytime-*), é. *üti* (*üdi-*), lp. *âdâ* (*-dđām-*), mord. *ud'em*, cser. *wim*, votj. *vijim, vim*, zürj. *vem*, osztj. *weləm*, vog. *wäləm, wāləm*, **ma.** *velō* (UEW 1: 572); az SSA (3: 188) és az EES (635) is ilyen adatokat sorol föl.

FU **wü/ädi/āmi* > FP **vüdimi* ~ Ug **wädāmī* (Sammallahti 1988: 551).

Nincs magyar képviselő.

45. FU **uđ₃-m₃* 'Schlafzelt' > fi. *uudin* (*uutime-*), ?[votj. *in, (inm-)*, zürj. *von-* (*vonj-*), *en, in*], osztj. *oləw, utəp*, vog. *ōməl* (UEW 1: 541); „Die perm. Wörter gehören nur dann hierher, wenn *n* in der vorauszusetzenden Lautentwicklung **đm* > **lm* > *nm* (vgl. M *inm*) > *n* ein Ableitungssuffix ist, vgl. votj. *un, um* (*unm-, umm-*), syrj. *on, un* (*onm-, unm-*) 'Schlaf' (s. **ođ₃-m₃* 'Schlaf' FU). Schwierigkeiten bereitet, daß im Syrj. kein Stamm **vonm-* usw. existiert und der Stamm *inm-* auch im Votj. nur in einem Dialekt belegt ist" (UEW 1: 541); az SSA (3: 378–379) is ezeket az adatokat közli, ill. a permi nyelvekből valók hangtanilag némi különbséget mutatnak: votj. *in* (*inm-*), zürj. *von* (*vonj-*).

FU **oodimi* > FP **oodimi* ~ Ug **ādīmī* (Sammallahti 1988: 542).

Még vö. Csúcs 2005: 137.

7. **đ₃m* > magyar *m*

46. FU Ug **kuđ₃m₃* 'Asche' > ?mord. *kulov, kulon, kulu*, osztj. *χojəm*, vog. *kōl'əm*, **ma.** *ham-u* 'Asche'; a mordvin szó csak akkor tartozhat ide, ha *v, η* eleme nem képző, hanem az alapnyelvi hangkapcsolat *m*-jének folytatója (UEW 1: 194–195). A magyar *hamu* esetleg **kuđ₃m₃-m₃, *kuđ₃m₃-p₃, *kuđ₃m₃-η₃* formából jöhetett létre, és a magyar *-u, -v-* denominális képző az alapnyelvi **-m₃/*-p₃/*-η₃* képző folytatója lehet (H. L.).

8. **đ₃m* vagy **đ₃m* (> **l₃m/*j₃m*) magyar (**h₃w* >) **h₃ ~ ív*

47. Ug **äđ₃-m₃* vagy **äđ₃m₃* 'Leim' > ?[osztj. *ejəm*, vog. *il'əm*], ?**ma.** *enyv* (UEW 2: 835); „Das ung. Wort gehört nur dann hierher, wenn – möglicherweise im Urung. – ein Lautwandel **j* > *ny* oder **gy* > *ny* eingetreten ist”

(UEW 2: 835). Csúcs – Molnár (2005: 69) az *ǣdmɜ alapalakot javasolja, de a TESz által feltett magánhangzós végű magyar alakok (l. itt) miatt talán nem valószínű. A z u g o r e g y e z t e t é s t k i f o g á s t a l a n n a k l á t o m, hiszen az ősmagyarra feltett hangváltozás teljes mértékben plauzibilis. „A szó korábbi hangalakja *enyű ~ enyő ~ enyé* lehetett; a végső magánhangzó a fgr. *-*m* denominális névszóképzőből fejlődött. Az *enyv* alak elvonással jött létre a toldalékos *enyves, enyvet* stb. alakokból” (TESz 1: 732).

9. *rm

Nincs magyar képviselő.

48. U *jǣrmɜ ’?Marder, ?Wiesel’ > ?votj. *d’urmek*, ?szkp. *ňärmäk* (UEW 1: 94): bizonytalan a magánhangzó, a gyér szamojéd adatoltság és a távoli rokonság miatt.
49. U *jurma ’tiefe Stelle im Wasser (im Fluß od. See)’ > ?lp. *jǣrbme*, ?zürj. *jir*, ?[sam. jur. *jor*, jeny. *jode*, tvg. *juragá*, szkp. *kor*, mot. *čúřa*] (UEW 1: 105): a zürjén és a szamojéd szavak csak akkor tarthatnak ide, ha bennük *rm > *r* változás történt, a távoli rokonság miatt is bizonytalan az egyeztetés.
50. U **karma-* ’wollen’ > ?mord. *karma-*, ?[sam. jur. *čarwā-*, jeny. *kóma-*, tvg. *karbútu-*, ?mot. *choryndžörga-*], a motor szó idetartozása az *rm* miatt bizonytalan; az etimológia a távoli rokonság miatt bizonytalan (UEW 1: 128).
51. FW *karmɜ (*karpɜ, *karwɜ) ’Fliege’ > fi. *kärpänen*, nyj. *kärvänen*, é. *kärbane*, lív *kärmi*, mord. *karvo*, cser. *karme* (UEW 2: 647–648); az SSA (1: 477) és az EES (207) adattára azonos ezzel.
52. FW *kurma (*kurpa, *kurwa) ’Schnepfé, Waldschnepfé’ > fi. *kurppa*, nyj. *kurpa*, *kurvi*, *kurmitsa*, é. *kurp* (gen. *kurba*), *kurbiits* (gen. *kurbiitsa*), *kurvits* (gen. *kurvitse*), cser. *kǣrmǣzak* (UEW 2: 676–677); az SSA (1: 450) és az EES (195) adattára azonos ezzel, de bizonytalannak tekintik az egyeztetést a szavak hangutánzó jellege miatt.
53. FP *kurmɜ ’Handvoll’ > mord. *kurmoś*, cser. *kormǣž*, votj. *kjirjm*, zürj. *kjirjm* (UEW 2: 677).
54. FU *ňarma ’Leiste’ > fi. *näärvä*, é. *nääre* (gen. *näärme*), lp. *ňārme*, osztj. *ňarəm*, vog. *ňārəm* (UEW 1: 312); az SSA (2: 256–257) és az EES (330) adattára azonos ezzel.
FU *ňirmǣ ’groin, hip’ > FP *ňěrmǣ (> lp. *njar’bme*) ~ Ug *ňirmǣ (> vog. *ňiirmǣ*[?], osztj. *ñaarem*) (Sammallahti 1988: 546).
55. FU *ňurme ’Wiese’ > fi. *nurmi*, é. *nurm*, lp. *njor’mǣ*, osztj. *ňurəm*, vog. *ňūrəm* (UEW 1: 328); az SSA (2: 242–243) és az EES (322) adattára azonos ezzel.
FU *ňurmi > FP *ňurmi ~ Ug *ňurmǣ (Sammallahti 1988: 546).

56. FW **ormz* 'Einschnitt an einem Kleidungsstück od. Schuh' > ??é. *orm* (gen. *orma*), ??mord. *urmac*, szemantikailag és a gyér adatoltság miatt kétes (UEW 2: 722); az EES-ben nem szerepel az *orm*.
57. FW **parma* 'Bremse' > fi. *paarma*, *parma*, é. *parm*, mord. *promo*, *puromo*, cser. *parmô* (UEW 2: 724–725); az SSA (2: 281) kérdőjellel kapcsolja a volgai adatokat a finnsségiekhez, az EES (354) a mordvin szókat tekinti bizonytalanoknak, a cseremiszt nem.
58. FU **perma* 'Bremse' > fi. *permu*, *perma*, osztj. *p̄rəm*, *purəm* (UEW 1: 373–374); az SSA (2: 341) kérdőjelesnek látja az egyeztetést, nyilván azért, mert a finn szóról feltételezi, hogy a *paarma* variánsa (ezt l. az 57. számú szócikkben).
59. FU **surmz* 'Falte, Runzel; falten, runzeln' > ??[fi. *horma*, é. *hõrmane*], mord. *sorma-*, osztj. *lõmər* (UEW 1: 452); az SSA (1: 173) csak a finnsségi szavakat sorolja fel, az EES egyáltalán nem tárgyalja e szócsaládot.
60. U **šarma* 'Rauchloch des Zeltés' > vog. *surəm*, jur. *sārwa*, jeny. *sámaʔa*, ?kam. *mā-zəro*; akkor helyes, ha a kam. *r* korábbi **rm* folytatója (UEW 1: 463).
61. FW **sorme* 'Finger' > fi. *sormi*, é. *sõrmi*, lp. *suor'bmâ -rbm-*, mord. *sur*; a mordvinban **rm* > **rv* > *r* történt (UEW 2: 765); az SSA (3: 202) és az EES (495) adattára azonos ezzel.
62. U **šurme* 'wildes Tier' > lp. *tš̄irm*, ??osztj. *tūrəm*, *šurəm*, jur. *sārmik*, jeny. *sāme*, szkp. *suurem*, kar. *sarma*; az osztják szó idetartozása nagyon bizonytalan, mert a *t* és az *s* *ć-re megy vissza (UEW 1: 490).
63. U **šurme* 'Faust' > ?lp. *čor'bmâ -rbm-*, ?jur. *sormūŋk*; a távoli rokonság miatt bizonytalan (UEW 1: 491).
64. FU **šur(e)-ma* 'Tod' > fi. *surma*, é. *surm*, osztj. *sõrəm*, ?vog. *sorəm*. A vogul szó talán osztják jövevény (UEW 1: 489–490); az SSA (3: 221) szerint a vogul szó biztos megfelelő, nyilván igaza van, mert nemcsak északi nyelvjárási adatokat idéz, hanem egy nyugatit is; hasonlóan foglal állást az EES (489, 490) is. Az UEW rekonstrukciója értelmében e szócikket a „12. U/FU/Ug **rm* vagy **rəm*” alatt kellene tárgyalnom, de a Csúcs – Molnár (2009: 52) helyes megjegyzése szerint az alternatív alapalak felesleges. Helyesnek látom e vélekedést, mert a finnsségi adatok nem teszik szükségessé a szóbeljeji *e* feltevését, az obi-ugor nyelvekben pedig a szóvégi vokális eltűnésével párhuzamosan fel kellett oldani a mássalhangzó-kapcsolatot, amely szóvégi helyzetben a vogul és az osztják fonotaxis szerint nem lehetséges, tehát csak a ***š u r - m a** alapalak tekinthető helyesnek.
65. FU **tärmä* 'Kraft; kräftig' > ?[fi. *tarmo*, *tärmä*, ?lp. *dar'bmo -bm-*], ?osztj. *tārəm*, ?vog. *tēriŋ* (UEW 1: 517–518); az SSA (3: 272–273) szerint a fi. *tarmo* és a lp. *dar'bme* összetartozásában biztos, az obi-ugor adatokat és a

ma. *terem* igét két kérdőjellel vette ide, noha ez utóbbi az UEW-ben egyáltalán nem is szerepel, a TESz (3: 897) pedig ismeretlen eredetűként tartja számon.

10. *rzm

Nincs magyar képviselő.

66. FP **sirz(-mz)* (**sürz(-mz)*) 'Rotz' > ?cser. *šürem*, ?[votj. *zirim*, zürj. *zirim*]; bizonytalan az egyeztetés (UEW 2: 761).

11. *jm > *m*

67. U **koj(e)-mz* 'Mann, Mensch' > ?votj. *kum*, ?zürj. *komi*, vog. *kom*, ma. *hím* 'Männchen', szkp. *kup*, *kum* (UEW 1: 168); vö. votj. *kum: viži kum* 'родня, родственник' (собств. 'человек одного рода', *viži* 'корень, род') (KESK 132); nem látom indokoltnak a votják és zürjén adat idetartozását kétségbe vonni. Még vö. U **koj(e)-ra* 'Männchen' (UEW 1: 168–169) > fi *koira*, é. *koer*, zürj. *kir*, osztj. *kar*, vog. *çar*, ma. *here*, jur. *çora*, jeny. *kuða*, *kura*, tv. *kúru*, szkp. *qõr*, kam. *kora*; igaza van az SSA-nak (385), hogy e két szó képző nélküli alapalakja is létezhetett önállóan, amelynek a folytatói: lp. *kuojjã* 'férfi, férj', osztj. *ku*, *çoj* 'hím', vog. *çoj*, *kuj* 'ua.'. A Csúcs – Molnár (2009: 50–51) helyes megjegyzése szerint az alternatív alapalakok feleslegesek mindkét szócikkben, nem lévén az összetartozó szavak egyikében sem nyoma a *j és a *C közti *e-nek, tehát: *koj-mz és *koj-ra, de ennek következtetésem szempontjából nincs jelentősége.

Nincs magyar képviselő.

68. U *ajmä '(Näh-) Nadel' > fi. *äimä*, lp. *ai'bme -im-*, cser. *im*, *ime*, zürj. *jem*, *im*, jur. *ñipe*, jeny. *nē*, tv. *njāime*, *nejmi*, kam. *ñimi*, koj. *neme*, mot. *ime* (UEW 1: 22); az SSA (3: 495) adattára megegyezik ezzel.
U *ajmä > Sam. *ejmä ~ FP *ajmä (Janhunen 1981: 272).
U *ajmä > Sam. *ejmä ~ FU *ajmä > FP *ajmä (Sammallahti 1988: 536).
69. FP, ?U *šajma 'aus Holz ausgehöhltes Gefäß; Boot' > fi. *saima*, *seimi*, é. *söim*, mord. *suma*, votj. *sumik*, ?osztj. *soma*, ?szkp. *somma*. „Zum Schwund von *j* in der Konsonantenverbindung *jm in sämtlichen Sprachen mit Ausnahme der ostseefinnischen vgl. **koje(mz)* 'Mann' U, *koje-ra 'Männchen' U. Vgl. auch finn. *aitta* 'Speicher' ~ mord. E *utomo*, M *utom* 'Vorratshaus, Speicher'" (UEW 1: 456); az SSA (3: 142–143) a votják adatot fogadja el, a mordvint csak kérdőjellel, a többit elutasítja. Az EES nem tárgyalja e szócsaládot.

70. FU *šajmz 'Vertiefung, Senkung (mit einem Teich od. Bach)' > ?votj. *šum*, ?[ostj. *sajəm*, vog. *sājəm*]. „Die Zusammenstellung ist unter der Voraussetzung akzeptabel, daß *m* in den obugrischen Wörtern die Fortsetzung der Konsonantenverbindung FU *jm und kein Ableitungssuffix ist” (UEW 1: 457).
71. FW *wajmz 'Herz' > fi. *vaimo*, é. *vaim*, lp. *vai'bmo -im-*, mord. *ojme* (UEW 2: 809–810); az SSA (3: 392) és az EES (586) adattára megegyezik ezzel.
72. FP *kejmä/*kejma vagy **kej(e)-mä*/**kej(e)-ma* 'Brunst, Balz' > ?[fi. *kiima*, *kiivas*, é. *kiim*], ?lp. *giei'bme -im-*, ??[?votj. *kemž-*, *kenž-*, ?zürj. *kam*] (UEW 2: 657–658); a votják szó csak akkor tartozhat ide, ha *m*-je eredeti, és az *n* asszimiláció révén keletkezett *m*-ből; a zürjén szó a magánhangzó miatt bizonytalan, no meg csak egy nyelvjárásból ismert; a finnségiben olykor van *-m* ~ *-v*- megfelelés; onomat; l. még FU **keje*¹ (*käjyž) 'Balz; balzen' (UEW 1: 143); ez alatt szerepel a lp. *gikkā* ~ *g*, zürj. *koj-* 'balzen', *ku'* 'ток, токование', osztj. *kōj-* 'balzen', *kōjəm* stb. 'Balzstelle', vog. *kij-* 'balzen', *kim* stb. 'Balz' (~ ma. *kěj*); az UEW (2: 658) lehetségesnek tartja, hogy a finn és a lapp szó korai ősfinn *kejma alakra mennek vissza, s ez esetben a FU **keje*¹ (*käjyž) 'Balz; balzen' (UEW 2: 658) származékai. Szerintem ez valószínű, és olyanféle alapszó és származék megőrződéséről van szó, mint a ma. *fed* és *fedél*. – Az SSA (2: 358) szerint a fi. *kiima* vagy a lp. *giei'bme* megfelelője, vagy valószínűbben egy *kii- igető származéka, amely a következő szavakban van meg: lp. *gikkāt*, zürj. *kojni*, vog. *kij-*, osztj. *kōj-*, ma. *kěj*. Az EES (151–152) szerint a fi. *kiima* és az é. *kiim* egy finnségi tő képviselője, de esetleg a rokonai a következő szavak: vagy a lp. *gihkat*, vagy a lp. *gieibmi*, a zürj. *kojni*, a vog. *kaj-*, az osztj. *koj-* és a ma. *kěj*. Az EES által említett összes szó az UEW-ben (1: 143) a **keje*¹ (*käjyž) 'Balz; balzen' FU alatt van felsorolva; a fi. *kiima* és a vog. *kij-*, *kaj-* összetartozását hangtani okokra hivatkozva utasítja el az UEW.

2. Az adattár hangtörténeti értelmezése

A következőkben azt mutatom be, milyen képviseleteik vannak a vizsgált mássalhangzóknak és mássalhangzó-kapcsolatoknak az illető szavakat megőrzött nyelvekben. Az 1. függelékben azt közlöm, miféle képviseleteik vannak az egyes mássalhangzóknak és mássalhangzó-kapcsolatoknak a mai nyelvekben, a 2. függelékben pedig az látható, mely képviselet mely mai nyelvi szavakban fordul elő. Jelölöm, az egyes hangképviseletek mennyire tekinthetők biztosnak, és ezt a hangképviselet mögé helyeztem, felső indexben lévő számmal közlöm: ¹ = biztos, ² = bizonytalan (?), ³ = nagyon bizonytalan (??), ⁴ = talán valószínűtlen (???) képviselet. E minősítések alapvetően az UEW állásfoglalását tükrözik, de

némelykor jónak láttam azt felülbírálni, erre ritkított megjegyzéssel hívom fel a figyelmet. A táblázatokban (vagyis a két függelékben) az általam tárgyalt szócikkekre és a bennük szereplő nyelvi adatokra azok sorszámával hivatkozom. A sorszám előtti felkiáltójel arra utal, hogy az illető adatsor valamely elemének alternatív magyarázata is lehetséges.

Két hangtörténeti kérdés vár válaszra:

1. milyen körülmények közt maradt meg az alapnyelvi $*m$ (pl. *em-ik*), és mikor következett be az $*m (> *w) > v/\bar{3}$ a magyarban (pl. *név, nyúl*),

2. milyen körülmények közt őrződött meg a magyarban az alapnyelvi $*C(3)m$ szekvencia $C(3)m$ -ként (pl. *áalom*), Cv -ként vagy $\bar{3}$ -ként (pl. *nyelv ~ R nélkül = nyelő*), C -ként (pl. *szív*) vagy $\bar{3}$ -ként (pl. R *szű 'szív'*), és mikor egyszerűsödött $3m$ -mé (pl. *szem*), $3v$ -vé (pl. *név*) vagy $3v/\bar{3}$ -vé (pl. *lé ~ lev-et*)?

A következőkben kísérletet teszek a válaszadásra:

1. Az $*m >$ magyar v képviselőt mutató szavak alapnyelvi előzményében nem található alapnyelvi képző, míg az m -et megőrzöttek egy részében van, esetleg már az alapnyelvben is volt alternatíve. Vajon ez utóbbi körülménynek lehet-e szerepe a kétféle képviselőben? Az *eme* és az *emik* szó mamiális hangja, az m vajon nem a 'szopás' fogalmának köszönheti megmaradását? A *töm* és a *temet* talán csak akkor lenne összekapcsolható a cseremisszel az első kritérium alapján, ha a t képző még az $*m >$ magyar ($*w >$) v változás előtt járult az ígétőhöz. Az mindenképpen bizonyosnak látszik, hogy az $*_{3m3}$ kettős magyar képviselőre nincs megnyugtató magyarázat. Bárczi megkísérelte az alapnyelvi $*m$ magyar képviselőinek magyarázatát: „E magyar nazális [ti. az m ; H. L.] mind szó belseji fgr. $*m$ -re mehet vissza, azzal a különbséggel, hogy a szókezdő $*m$ -minden egyes esetben megmarad... míg a szó belsejében csak az esetek egy részében őrződik meg, így rendszeren, amikor mássalhangzóval érintkezett, pl. *szem* (vö. pl. f. *silmä*), *három* (vö. pl. f. *kolme*, osztyák *χolōm*), továbbá néhány más esetben, amikor ősi nyelvjárási különfejlődésre, esetleg visszaütésre (regresszióra) gondolhatunk, pl. *töm* (vö. pl. cser. *tem-* 'megtölt'), *homorú* (vö. pl. f. *ku-mara* 'meghajlott')” (Bárczi 1958: 113–114; hasonlóan E. Abaffy 2003: 118). A nyelvjárási különfejlődés azonban üres hipotézis, sem igazolni, sem megcáfolni nem lehet, legfeljebb a finn-volgai és a szamojéd nyelvekben meglévő hasonló kettősségek alapján tulajdoníthatnánk némi valószínűséget a nyelvjárási különfejlődésnek. A regresszió feltevése azonban minden alapot nélkülöz... A jegyzékben felsorakoztatott, intervokalikus $*m$ -t tartalmazó etimológiák egytől-egyig biztosak, (egyelőre?) azonban nem sikerült kimutatni olyan különbségeket a kétféle (az m és az v) képviselőtű szavaink előzményei között, amelyek racionális magyarázatot kínálnának. Következésképp e probléma megoldása még várat magára.

2. A $*C(3)m$ szekvencia esetében kissé más a helyzet, amint ezt Bárcki imént idézett szavai sejtetik: az m „a szó belsejében csak az esetek egy részében őrződik meg, így rendszeren, amikor mássalhangzóval érintkezett”. Ráadásul a magyar nem áll egyedül a nyelvcsaládban a kettős képvisellel, amint ezt az általam közölt szócikkek mutatják, sőt már az évtizedekkel ezelőtti kutatókat is foglalkoztatta a rokon nyelvek e kettőssége (Wichmann 1915: 40–44, Uotila 1933: 341–343). Fontos körülmény, hogy mindhárom ugor nyelvben azonos szerkezetűek a $*C(3)m$ szekvencia folytatói, tehát ugor $C3m$ vagy magyar $*C3w$; vagyis ennek a változása még az ugor együttélés idején történt meg: az osztjákban tizenegy (26, 27, 29, 35, 36, 38, 42, 44, 45, 46, 47) szóban őrződtek meg az eredeti szekvencia mássalhangzó elemei, négy (41, 43, 69, 70) szóban pedig csak a nazális (vagy annak folytatója) található meg, a megfelelő számok a vogulban: tizennégy (26, 27, 28, 29, 36, 42, 44, 45, 46, 54, 55, 60, 64, 65), ill. kettő (25, 43) és a magyarban: hét (26, 27, 28, 35, 36, 42, 44), ill. három (24, 25, 43). A többi nyelv kevésbé mutat egységes képviselést; a biztos megfelelések: a finnségiben egy szó (40) kivételével megmaradt az eredeti szekvencia, vagyis huszonnyolc esetben (24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 39, 43, 44, 45, 51, 52, 54, 55, 59, 61, 64, 65, 68, 69, 71, 72), a lapp mindig megőrizte, vagyis összesen huszonnégy szóban (24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 38, 41, 43, 44, 49, 54, 55, 61, 62, 63, 65, 68, 71, 72), a mordvin tizenhat esetben (24, 25, 27, 31, 33, 37, 42, 43, 44, 46, 50, 51, 53, 56, 59, 71) őrizte meg, egy esetben (61) csak a C maradt meg, egy esetben (69) pedig csak a nazális van meg, a cseremisiz hét esetben (26, 33, 51, 52, 53, 57, 66) megtartotta a teljes szerkezetet, hat esetben (25, 27, 42, 43, 44, 68) pedig csak a nazalist, a votjákban tizennégy szóban (25, 27, 29, 30, 33, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 48, 53, 66) megmaradt, hat szóban (34, 67, 68, 69, 70, 72) pedig nazálissá egyszerűsödött a szekvencia, a megfelelő zürjén adatok: tizenegy (25, 27, 29, 30, 32, 33, 39, 42, 43, 53, 66), ill. hat szó (34, 44, 45, 67, 68, 72), a szamojédban sokkal tarkább a helyzet, azt nem lehet ilyen röviden megfogalmazva jellemezni. Tehát:²

magyar	7 $C(3)m$	3 m	cseremisiz	7 $C(3)m$	6 m
vogul	14 $C(3)m$	2 m	mordvin	16 $C(3)m$	1 C
osztják	11 $C(3)m$	4 m	lapp	24 $C(3)m$	0 m
zürjén	11 $C(3)m$	6 m	finnségi	28 $C(3)m$	1 m
votják	14 $C(3)m$	6 m	szamojéd	nagyon tarka a kép	

A permi nyelvek egyik legeredményesebb kutatója, Rédei Károly ezen alapnyelvi mássalhangzó-kapcsolatok történetéről ekképpen vélekedett, és nekem úgy

² Itt nem vagyok tekintettel arra, hogy egy bizonyos elem hangváltozás révén egy másik elem által van képviselve, pl. ma. $C(3)m = C(3)m$, Cv , $C\bar{3}$.

tűnik, magyarázata többé-kevésbé a többi rokon nyelvbeli változások értelmezéséhez is kulcsot ad:

„Induljunk ki a zürj. *vijim* magyarázatából. Ez ugyanis nehezen volna elválasztható a zürj. *vil-* ~ *vel-* létigétől. A szóvégi *-(i)m* elem nyilvánvalóan azonos a zürj. *-(e)m*, *-(e)m*, *-(i)m*, *-(i)m* ~ *votj*: *-(e)m* (< fgr. $*-m\mathfrak{z}$) participium-, illetőleg névszóképzővel... Hogyan magyarázható azonban a *vijim*-beli *-j-* a *vil-* tő alapján várható *-l-* helyett? A *vijim* kikövetkeztethető őspermi előzménye $*vil\mathfrak{z}m\mathfrak{z}$ vagy $*vilm\mathfrak{z}$ lehetett. Ebből a szó belseji *l* után feltehető palatális magánhangzó (őspermi $*\varepsilon$ vagy $*i$ hatására $*vil\mathfrak{z}m\mathfrak{z}$ ($*vil\mathfrak{z}m\mathfrak{z}$) lett; emeből viszont $*-l\mathfrak{m}-$ > $-jm-$ ($-jim$, $-jim$) hangváltozás útján jöhetett létre a mai *vijim*, *vijim* stb. alak. Az itt vázolt fejlődési sor valószínűsége mellett szól a zürj. *kujim*, *kujim*, *kuim* 'drei', *kojmed* 'dritte' (~ *votj*. *kuiń*, töve: *kuińm-* ~ finn *kolme* stb.) számnév. Ennek *-jim*, *-im* stb. eleme szintén eredeti $*-lm-$ kapcsolatra megy vissza. A zürj. *pejim*, *pejim* 'Asche' (*votj*. *peń* ua. ~ finn *pelme* 'Stäubchen, Schmutz') szóban feltehető fgr. $*-lm-$ vagy $*l\mathfrak{m}-$ kapcsolatból a zürjében ugyancsak *-jim*, *-jim* lett...” (Rédei 1967: 165; még vö. Uotila 1933: 341–343, Itkonen 1954: 283).

„ $*lm$: Die PU-PFU Verbindung $*lm$ ist bereits im Urpermischen zu $*nm$ geworden. Die nach diesem Lautwandel in die Sprache aufgenommenen Wörter mit lm haben diese Lautverbindung entweder unverändert beibehalten oder sie hat sich anders entwickelt. Z. B.: syrj. P *ulme* 'Apfel' ~ *votj*. *ulmo* id. < mittelbulg. $*\mathfrak{a}lma$ oder $*olma$ (> tschuw. *ulma*); [syrj.] S *kelmi-*, V *kevmi-*, *kemmi-*, V P *kejmi-* 'beten, bitten' (das *mi* ist ein Ableitungssuffix)” (Rédei 1988: 360).

„ $*l\mathfrak{m}$: Das urpermische $*l\mathfrak{m}$ hat sich in den permischen Sprachen in verschiedenen Richtungen entwickelt. Im Syrjänischen haben sich die Lautwandel $l\mathfrak{m}$ > $*jm$, jim , bzw. $*l\mathfrak{m}$ > jm > m vollzogen. Im Wotjakischen wurde das $*l\mathfrak{m}$ dialektal bewahrt, in den meisten Dialekten ist es aber regelmäßig in jm bzw. $ńm$ übergegangen. Die Assimilation $*l\mathfrak{m}$ > $ńm$ ist im Wotjakischen eine verhältnismäßig junge Erscheinung. Z. B.: [27] syrj. *kujim*, PO *kvim* 'drei', *kojmed*, P *kujmet*, *kujimeŋt* 'dritte', *votj*. *kwiń* (*kwińm-*) 'drei', *kwińmeti*, G *kwińmeŋi* 'dritte' (~ finn. *kolme*); syrj. [40] *pemid*, P *pemit*, PO *pi•möt*, *votj*. S *pelmit*, MU M *pejmīt*, J G *peńmīt* 'finster' (~ finn. *pimeä*), [39] syrj. *pejim*, Peč. *peim*, *votj*. *peń* (*peńm-*, *peń-*) 'Asche', *peńmal-* 'mit Asche bestreuen, beschmutzen'. In den Zahlwörtern syrj. *komijn*, *votj*. *kwamijn* 'dreißig' (< urpermisch $*k\mathfrak{u}\mathfrak{o}l\mathfrak{m}-m\mathfrak{i}n$ < $*k\mathfrak{o}l\mathfrak{m}-m\mathfrak{i}n$) scheint das $*l$ schon im Urpermischen eingebüßt worden zu sein: $*lmm$ > mm > m ” (Rédei 1988: 360).

„ $*nm$: Was die Herkunft anbelangt, kann das urperm. $*nm$ einerseits aus PU-PFU $*lm$, andererseits aus PU-PFU $*\mathfrak{d}m$ (> $*lm$) hergeleitet werden. Die Assimilation $*lm$ > nm ist in beiden Fällen im Urpermischen vor sich gegangen. Vor vokalisch anlautenden Suffixen wurde das nm im Syrjänischen und Wotjakischen im allgemeinen bewahrt. Im Wotjakischen ist das $*nm$ jedoch dialektal zu mm assimiliert worden. Im absoluten Auslaut und vor konsonantisch anlauten-

den Suffixen wird der apokopierte Stamm (mit *n*, im Wotjakischen seltener mit *m*) gebraucht. Durch Analogie verallgemeinerte sich oft der aus einem Konsonanten bestehende Stamm auf *n* bzw. *m*. Z. B.: **lm* > *nm*: [28] syrj. *jen* (*jenm-*, P PO *jen-*) 'Gott', wotj. *in*, *iń*, Uf. *im* (*inm-*, *ińm-*, *im-*) 'Himmel' (~ finn. *ilma*); [25] syrj. *śin* (*śinm-*, Ud. P *śin-*), wotj. S J M G *śin*, Uf. *śim*, MU J G *śiń* (S *śinm-*, Uf. *śimm-*, *śim-*, MU J B *śińm-*) 'Auge' (~ finn. *silmä*), **δm* > **lm* > *nm*: [42] syrj. V *un*, V P *on* (V *unm-*, *onm-*, P *on-*), wotj. S J M *um*, M *un*, Uf. *ĩm* (M *unm-*, S *umm-*, MU *um-*, Uf. *ĩmm-*) 'Schlaf' (~ mord. *udomo*, ung. *álm*); [45] syrj. V *von*, Ud. *ven*, P *en* (*vonj-*, *venj-*, *enj-*), wotj. S M *in*; Uf. G *in* (*in-*, *in-*, M *inm-*) 'Bettvorhang' (~ finn. *uudin*)" (Rédei 1988: 361–362).

E magyarázat lényege tehát az, hogy a közvetlenül az **m* előtti laterális palatalizálódott (ha nem volt az már eredetileg is), amely szemivokálissá lett, majd az gyakran részlegesen asszimilálódott az *m*-hez: **lm* > *l'm* > *jm* > *ńm*. Mivel a **δ* és a **đ* is likvidává lett a permiben (*l*, illetve *l'*), az ezek által az *m*-mel alkotott mássalhangzó-kapcsolatoknak is ugyanez lett a sorsuk (42, 44, ?45). Az **lm* > **jm* már az őspermiben kezdetét vette: [27] wotj. *kwiń* (*kwińm-*) 'három', zürj. *kujim*, *kvim* 'ua.'; vö. finn. *kolme* 'három'), wotj. *kwamjń* 'harminc', zürj. *komjń* 'ua.' (< **kuql'm-mjń* 'ua.' < őspermi **kql'm-mjń*); a 'három' jelentésű számnévben és származékaiban tehát már az őspermiben végbemehetett az **lmm* > **mm* > *m* hangváltozás. A (40) U **pil'me* > wotj. *pełmjt*, *pejmjt*, *pehmjt* 'finster', *peń* (*peńm-*, *peń-*) 'Asche', *peńmal-* 'mit Asche bestreuen, beschmutzen' (~ zürj. *pejim*, *pejm* 'Asche', *pemjd*, *pemjt*, *pi•möt*; vö. finn. *pimeä*) ehhez hasonló változást mutat a wotjákban. Van viszont két olyan ősi szó, amelyekben alapnyelvi **j(3)m* szekvencia volt, de nem szolgáltatnak bizonyítékot a őspermi **jm* > wotják *ńm* fejlődésre: (67) U **koje-m3* (ennek ráadásul az UEW szerint némileg kérdéses wotják és zürjén folytatója van (nekem úgy tetszik, kifogástalanul illelnek a szócikkben felsorolt rokon nyelvi adatokhoz), az (68) U *ajmü* szónak csak a zürjénben van megfelelője, és annak sincs *nm*-es tőváltozata (Rédei 1988: 360). Ebben nem találni semmi különöset, hiszen „Es kommt häufig vor, daß der vereinfachte Stamm (im absoluten Auslaut) auch in die intervokalische Stellung eindringt, d. h. die Konsonantenverbindung wird aufgehoben. Z. B.: syrj. *śin* ~ Instr. *śinmen*, aber P *śin* ~ *śingen*. Die Verallgemeinerung des einfachen Konsonanten kommt bei den Nominalstämmen öfters vor als bei den Verbalstämmen" (Rédei 1988: 357); a másik lehetséges ok pedig kronológiai, hogy ti. az U/FU **jm* > őspermi **m* változás megelőzte azon U/FU **C(3)m* kapcsolatok változásait, amelyekben a **C* nem **j* volt.

Ez a változás nyilván folytatódott a permi nyelvek önálló életében, amit ez a zürjén adat egyértelműen adat mutat: „S *kelmi-*, V *kevmi-*, *kemmi-*, V P *kejmi-* 'beten, bitten' (das *mj* ist ein Ableitungssuffix)" (Rédei 1988: 360).

Az (40) U **pil'me* 'dunkel; dunkel werden' finnségi folytatói (fi. *pimeä*, é. *pime*) is megerősíthetik az *l' > j* változást (majd ez a *j* nyomtalanul eltűnt ebben a

nyelvcsoportban). A (39) FP $*pelme$ ($*pel'me$) 'Schmutz' esetében Csúcs tehát most valószínűbbnek véli a $*pel'me$ alpalakot; ezt valószínű értelmezésnek tartom.

Valószínűnek látom, hogy a cseremiszbén (25, 27, 42, 43, 44) és az ugorban (24, 25, 43) is hasonló változási sornak köszönhető a nazális elemre egyszerűsödött mássalhangzó-kapcsolat megszületése.

Azzal számolhatunk, hogy az összamojédban is $*lm > *l'm$ (25, 30), $*l'm > *l'm$ (40), $*\delta m > *l'm$ (?41, 43) változás történt, és az $*l'$ sorsa a permiben és a magyarban láthatóhoz hasonlóan alakult: „Silben schließendes $*j$ wurde mit vorgehendem Vokal kontrahiert, infolge der Kontraktion entstand ein langer Vokal, mitunter ein Diphthong” (Mikola 2004: 40). A szamojéd $*l > j$ változás egyéb helyzetekben, szó elején és szóvégen is megtörtént, vö. fi. *tule-* 'jön' ~ szam. $*toj-$ < U $*tolj-$, fi. *tuli* 'tűz' ~ szam. $*tuj$ < U $*tulj$, szam. $*uj$ 'seiväs, kotapu; rúd, sátorfa' < U $*ulj$ (Janhunen 1981: 231, 233), a $*d'$ (= UEW: δ') pedig minden helyzetben (i. m. 250). A szamojédhoz még vö. Setälä 1912: 17–18.

Felső nyelvállású labiális magánhangzót követő prekonsonantikus l zárt szótagban az én anyanyelvjárásomban is j -ként realizálódott, pl. *tanujnyi, kiderüjt*.

A dolgozatban tárgyalt legnehezebb kérdések egyike talán az, mikor és miért tűnt el a $*C\mathfrak{m}$ és/vagy a $*C(3)m$ hangkapcsolatból a C , ha az vagy $*l$, vagy $*\Lambda$, vagy $*\lambda$ volt. A válasz talán az lehetne, hogy leginkább akkor volt meg ennek a lehetősége, amikor a $*C$ $*j$ -vé, azaz szemivokálissá lett. Ezt sugallják az alapnyelvi szóbeljei $*jm$ (UEW) rekonstrukció képviseletői (l. Salánki 1991: 168–171) és Rédeinek a permi nyelvekre vonatkozó fenti megállapításai, valamint az eredeti $*j(3)m$ hangkapcsolatoknak a magyar képviseletői is erre engednek következtetni, pl. [67] U $*koj(e)-m\mathfrak{z}$ 'Mann, Mensch' > votj. *kum*, zürj. *komi*, vog. *kom*, ma. *hím*, szkp. *kup, kum*, U $*koj(e)-ra$ 'Männchen' > zürj. *kj̄r*, osztj. *kar*, vog. *χar*, ma. *here*, jur. *χora*, jeny. *kuða, kura*, tavgi *kúru*, szkp. *qōr*, kam. *kora* (UEW 1: 168–169). Még ilyenek a magyarban a [46] FU Ug $*ku\delta m\mathfrak{z}$ 'Asche' > osztj. *χojəm*, vog. *kōləm*, ma. *hamu*, az [47] Ug $*\acute{a}\delta\mathfrak{z}-m\mathfrak{z}$ vagy $*\acute{a}\delta m\mathfrak{z}$ 'Leim' > osztj. *ejəm*, vog. *iləm*, ma. *enyv*; ez utóbbi szóban nyilván ($*\lambda >$) $*j > \acute{n}$ (= *ny*) részleges asszimiláció következett be a $*j > \emptyset$ változás előtt vagy helyett.

Hasonló feltételek fennállása esetén bekövetkezett ilyen változások más uráli nyelvekben is kimutathatók, pl. [40] U $*pil'me$ 'dunkel; dunkel werden' > fi. *pimeä*, é. *pime*, votj. *pel'mit, peñ'mit, pejm'it*, zürj. *pemid*, [41] FU, ?U $*šedmä$ 'Niere' [UEW: FU, ?U $*šedmä$] > osztj. *simá*, de természetesen nem minden etimológiai szócsalád minden tagjában következett be, pl. [39] FP $*pelme$ ($*pel'me$) 'Schmutz' > ?fi. *pelme, pelmua-*, ?[votj. *peñ-*, (*peñm-*), *peñmal-*, ?zürj. *pejim, pò'im*].

Több esetben a szókezdő palatalizált mássalhangzó hatására részleges hasonulás (palatalizáció) következhetett be az elő- vagy az ősmagyarban, és némely rokonaiban is ez történhetett, vagy a $*j$ -nek további részleges asszimiláció következettében nazális folytatója keletkezett: $*C$ (= $*l, *\delta$) > $*\acute{C}$ (= $*l', *\delta'$) > $*j$ (> $\emptyset/\acute{n}$, majd $*\acute{n} > \acute{n} \approx n$), pl. [24] FU $*\acute{c}olme$ 'Knoten, Bündel; binden' (> $*\acute{c}ol'me$) >

ma. *csom-ó*, [25] U **šilmä* 'Auge' (>**šilmä*) > votj. *šin* (*šinm-*), *ših* (*šihm-*), zürj. *šin* (*šinm-*), osztj. *sem*, vog. *sam*, ma. *szem*; [43] U **šidä(-me)* (**šüdü(-me)*) > **šidä(-me)* (**šüdü(-me)*) 'Herz' > cser. *šüm*, osztj. *šem*, vog. *šäm*, ma. *szív*, R *szű*. De a részleges asszimiláció sem mindig következett be, és így a **C > *j > *Ø* sem: [26] FU **ňälmä* 'Zunge' > cser. *jalma*, osztj. *ňäləm*, vog. *ňěləm*, ma. *nyelv*, R *nyelő*, [43] U **šidä(-me)* (**šüdü(-me)*) 'Herz' > votj. *šulem*, zürj. *šeļem*.

Amikor viszont a **C* vagy nem **j*, vagy nem **l'*, vagy nem **l'* volt, vagy nem volt meg a feltétele a **C (= *l, *δ) > *C' (= *l', *δ')* mássalhangzóvá történő palatalizálódásnak, a magyarban (és esetleg némely rokonában is) megmaradt a *C*, pl. [28] Ug **wšlm3* 'Blei' > vog. *wōləm*, ma. *ólom* 'Blei', [35] Ug **ala-ma* (**al3-m3*) 'Einlage im Schuh (aus Heu)' > osztj. *iləm*, ma. *alom*, [36] Ug. **ül3* (**ül(3)-m3*) 'andere Seite' > osztj. *äləm*, vog. *äləm*, ma. *elv*, *elü*, *el*. Persze e változás elmaradása sem volt törvényszerű, hiszen némely rokon nyelvben ilyenkor is tanúi lehetünk a szórványos **C (= *l, *l) > j > Ø* változásnak: [42] FU **oδ3-m3* 'Schlaf; Traum' > cser. *om*, *omo*, votj. *um* (*umm-*), *um* (*unm-*), zürj. *on* (*onm-*), osztj. *aləm*, *uləm*, vog. *üləm*, ma. *áalom*, [44] FU **wiδ3(-m3)* 'Knochenmark, Gehirn' > cser. *wim*, votj. *vijim*, *vim*, zürj. *vem*, osztj. *weləm*, vog. *wäləm*, *wäləm*, ma. *velő*.

Rédei plauzibilis magyarázata szerint az **lm*, **l'm*, **δm* (**δ'm*) mássalhangzókapcsolatokban ment végbe az **l*, **l'*, **δ* (**δ')* változása, legalábbis az őspermiben. Ezen őspermi mássalhangzókapcsolatok azonban részben U/FU/Ug **l3m*, **l'3m*, **δ3m* (**δ'3m*) szekvenciákra mennek vissza. E kettősség oka nyilván abban található meg, hogy a ragozás során kiesett a magánhangzó, illetve a **Cm* kapcsolat egyes esetekben feloldódott egy magánhangzóval (*3*) részben még az ugor alapnyelvben, részben az ugor nyelvek önálló életében, tehát: **C3m > Cm* (43, 46), ill. **Cm > C3m* (26, 27, 28, 29, 38). Az már az egyes szavak életében dőlt el, melyik töváltózat szilárdult meg nominatívuszban (alap esetben). Ez érvényes a többi nyelvre is.

3. Következtetések

Az U/FU alapnyelvi intervokális **m* kettős magyar (*m*, **w*) képviselőjének okára egyelőre (?) valóban nem kínálkozik racionális magyarázat, míg a **C(3)m3* szekvenciák esetében igen (l. itt a „2. Az adattár hangtörténeti értelmezése” pont alatt). Fentebb már utaltam arra, hogy a hagyományos rekonstrukciókkal kapcsolatban vannak kifogásaim, amelyeket tulajdonképpen már talán nehezebben hozzáférhető kiadványokban ismertettem, de aktuálisnak véltem azokat javítva, módosítva és átdolgozva megjelentetni e folyóirat ugyanezen számában, a „Hangtani és szemantikai megfelelés az uralisztikai etimológiai kutatásban” című dolgozatomban (l. a 43–60. oldalakon); ezen cikkem értelmében az itt felsorakoztatott alapnyelvi alakokban a **δ* helyett **l*, a **δ'* helyett pedig **l'* értendő.

2. függelék

1. $*m$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
finnségi	m^1	5, 6, 10, 11, 12, 14, 16, 20	8
	m^2	15, 17, 18	3
lapp	m^1	16	1
	m^1, bm^1	3	1
	bm^1	5, 11	2
	mm^1	6, 7, 12	3
	m^2, bm^2	18	1
	bm^2	20	1
mordvin	m^1	3, 5, 6, 7, 15, 16	6
	m^2	22	1
	v^1	17	1
	v^1, η^1	20	1
cseremiszi	m^1	3, 5, 6, 14, 16, 20, 23	7
	m^2	18	1
voják	m^1	4, 5, 6, 14, 16, 20, 21	7
zürjén	m^1	5, 6, 7, 12, 14, 16, 17, 20, 21	9
	m^2	9	1
osztják	m^1	1, 2, 6, 8, 12, 16, 19	7
	m^2	18	1
vogul	m^1	1, 5, 6, 8, 13, 16, 17, 19	8
	m^2	10, 14	2
	n^1	2	1
magyar	m^1	9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 21, 23	9
	$*m^1 > n^1$	13, 19	2
	m^2	18, 20, 22	3
	$v^1, \bar{3}^1$	1, 3, 4, 5, 6, 8, 10	7
	$v^1, \emptyset^1$	2	1
	$*v^1 > \bar{3}^1$	7	1
jurák	m^1	13	1
	m^1, m^1	12	1
	m^{21}	6	1
	b^1, m^1	11	1
	w^1	7	1
	w^{21}	4	1
	w^1, m^1	14	1
	w^2	16	1
jenyiszeji	b^1	7	1
	$\bar{1}^1$	6	1
	$\bar{3}^1$	16	1
	$\emptyset^1$	11	1

tavgi	m^1	6, 7, 11, 12, 14	5
	m^3	16	1
szelkup	m^1	6, 12, 14, 16	4
	m^1, w^1	11	1
	$m^1, \emptyset^1$	7	1
	m^2	15	1
kamasz	m^1	4, 6, 12, 14	4
	m^2	15, 16	2
kojbál	m^1	6, 11	2
motor	m^1	3, 6, 11	3
	m^2	12	1
karagasz	m^1	3	1
tajgi	m^1	3, 10, 11	3
	m^2	12	1

2. *lm

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
finnségi	lm^1	24, 25, 27, 29, 31, 33	6
	lm^2	30, 32, 34	3
	$lm^2 (lv, lp)$	26	1
lapp	$lm^1, l'bm^1$	33	1
	$lm^2, l'bm^2$	31	1
	$l'bm^1$	24, 25, 26, 27, 29	5
	$l'bm^2$	30, 34	2
mordvin	lm^1	24, 25, 27, 31	4
	$l'm$	33	1
cseremisiz	m^1	27	1
	n^1	25	1
	lm^1	26, 33	2
vojják	m^2	34	1
	n^1, m^1	33	1
	n^2, m^2	30	1
	$n^1, n'm^1$	27	1
	$n^1, m^1, n^1, n'm^1$	25, 28	2
	n^1, m^1	25, 29, 33	3
zürjén	n^2, m^2	30	1
	n^2	34	1
	$n^2 (< ?n'm^2)$	32	1
	$j3m^1, m^1$	27	1
	m^1	25	1
osztják	$l3m^1$	26, 27, 29	3
	m^1	25	1
vogul	$l3m^1$	26, 28, 29	3
	m^1	25	1
	$r3m^1$	27	1

magyar	m^1	24, 25	2
	$l\mathfrak{z}m^1$	28	1
	$lv^1 \sim l\bar{3}^1$	26	1
	$r\mathfrak{z}m^1$	27	1
jurák	w^1, m^1	25	1
	$l'm^1$	31	1
jenyiszeji	j^1	25	1
	m^1	31	1
tavgi	jm^1	25	1
szelkup	j^1	25	1
kamasz	m^1	25	1
	lm^1	31	1
kojbál	m^1	25	1
motor	m^1	25	1
karagasz	m^1	25	1
tajgi	m^1	25	1

3. * $l\mathfrak{z}m$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
lapp	$l\mathfrak{z}m^1$	37	1
mordvin	$l'\mathfrak{z}m^1, l'\mathfrak{z}n^1$	37	1
osztják	$l\mathfrak{z}m^1$	35, 36	2
vogul	$l\mathfrak{z}m^1$	36	1
magyar	$l\mathfrak{z}m^1$	35	1
	$lv^1, l\bar{3}^1, l^1$	36	1

4. * $l'm$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
finnségi	lm^1	38	1
	lm^2	39	1
	m^1	40	1
lapp	$l'bm^2$	38	1
votják	$n^2, n'm^2$	39	1
	$l'm^1, n'm^1, jm^1$	40	1
zürjén	$\mathfrak{z}m^3, j\mathfrak{z}m^3$	39	1
	m^1	40	1
osztják	$l'\mathfrak{z}m^1$	38	1
jurák	w^1, m^1	40	1
jenyiszeji	j^1	40	1
tavgi	m^1	40	1

5. * δm

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
lapp	rm^1	41	1
osztják	m^1	41	1

jurák	j^2	41	1
kamasz	$j\dot{z}m^2$	41	1

6. $*\dot{\delta}zm$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviseletek száma
finnségi	$d\dot{z}m^1$	43, 44, 45	3
lapp	$\dot{d}\dot{d}\dot{z}m^1, m^1$	43	1
	$\dot{d}\dot{d}\dot{z}m^1, m^1$	44	1
mordvin	$d\dot{z}m^1$	42	1
	$d\dot{z}j^1, d\dot{z}\eta^1, d\dot{z}^1$	43	1
	$d\dot{z}m^1$	44	1
cseremiszi	m^1	42, 43, 44	3
voják	m^1, nm^1, mm^1	42	1
	$l\dot{z}$	43	1
	$j\dot{z}m^1, m^1$	44	1
	n^2, nm^2	45	1
	n^1, nm^1	42	1
zürjén	$l\dot{z}$	43	1
	m^1	44	1
	n^2, nj^2	45	1
	$l\dot{z}m^1$	42, 44	2
osztják	m^1	43	1
	$l\dot{z}C^1$	45	1
	$l\dot{z}$	42, 44	2
vogul	m^1	43	1
	$m\dot{z}l^1$	45	1
	$l\dot{z}m^1$	42	1
magyar	$v^1, \bar{z}^1$	43	1
	le^1	44	1
	j^1	43	1
jurák	j^1	43	1
jenyiszeji	$j^1, \emptyset^1$	43	1
tavgi	$\emptyset^1$	43	1
szelkup	$\check{c}^1, d^1$	43	1
kamasz	$\emptyset^1$	43	1
kojbál	j^1	43	1
motor	j^1	43	1
karagasz	j^1	43	1
tajgi	j^1	43	1

7. $*\dot{\delta}m$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviseletek száma
mordvin	$l\dot{z}v^2, l\dot{z}\eta^2, l\dot{z}^2$	46	1
osztják	$j\dot{z}m^1$	46	1
vogul	$l\dot{z}m^1$	46	1
magyar	m^1	46	1

8. * δzm vagy * δm

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
osztják	jzm^1	47	1
vogul	$l'zm^1$	47	1
magyar	* $\acute{n}e^1$, $\acute{n}v^1$	47	1

9. * rm

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
finnségi	rm^1	51, 52, 54, 55, 57, 58, 61, 64	8
	rm^2	65	1
	rm^3	56, 59	2
lapp	rm^1	54	1
	rm^1	55	1
	$\acute{s}m^1$	62	1
	rbm^2	49	1
	$r'bm^1$	61	1
	$r'bm^2$	63	1
	$r'bm^3$	65	1
	mordvin	r^1	61
rm^1		53, 59	2
rm^2		50	1
rm^3		56	1
rzm^1		57	1
rv^1		51	1
cseremisiz	rm^1	51, 52, 53, 57	4
vojtyák	rm^2	48	1
	r_3	53	1
zürjén	r^2	49	1
	r_3	53	1
osztják	rzm^1	54, 55, 58, 64	4
	rzm^2	65	1
	r_3	62	1
	m_3r^1	59	1
vogul	rzm^1	54, 55, 60, 64	4
	$r_3\eta^2$	65	1
jurák	r^2	49	1
	rw^1	60	1
	rw^2	50	1
	rm^1	62	1
	rm^2	63	1
jenyiszeji	δ^2	49	1
	m^1	60, 62	2
	m^2	52	1
tavgi	r^2	49	1
	rb^2	50	1

szelkup	r^2	49	1
	rm^2	48	1
	$r3m^1$	62	1
kamasz	$r^2 (< ?*rm)$	60	1
motor	r^3	50	1
	r^2	49	1
tajgi	rm^1	62	1

10. $*r3m$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
cseremiszi	$r3m^2$	66	1
votják	$r3m^2$	66	1
zürjén	$r3m^2$	66	1

11. $*jm$

nyelv	képviselő	a szócikk sorszáma	a képviselők száma
finnségi	$im^1 (= jm)$	68, 69, 71	3
	$3m^2$	72	1
lapp	$i'bm^1$	68	1
	$i'bm^1, im^1$	71	1
	$i'bm^2, im^2$	72	1
mordvin	m^1	69	1
	jm^1	71	1
cseremiszi	m^1	68	1
votják	m^1	67, 69	2
	m^2	70	1
	m^4	72	1
zürjén	m^1	67, 68	2
	m^4	72	1
osztják	m^2	69, 70	2
vogul	m^1	67	1
	m^2	70	1
magyar	m^1	67	1
jurák	p^1	68	1
jenyiszeji	$\emptyset^1$	68	1
tavgi	jm^1	68	1
szelkup	p^1, m^1	67	1
	mm^2	69	1
kamasz	m^1	68	1
kojbál	m^1	68	1
motor	m^1	68	1

Irodalom

- E. Abaffy Erzsébet (2003), Hangtörténet. In: Kiss Jenő – Puztai Ferenc (szerk.), Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest. 106–128.
- Bárczi Géza (1958), Magyar hangtörténet. Második, bővített kiadás. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) (1967), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 1.
- Benkő Loránd (szerk.) (1970), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H–Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 2.
- Benkő Loránd (szerk.) (1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–Zs. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.
- Collinder, Björn (1960), Comparative Grammar of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksells, Stockholm.
- Csúcs, Sándor (2005), Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csúcs Sándor – Molnár Zoltán (2009), Alternatív rekonstrukciók az UEW-ben. NyK 106: 7–71.
- EES = Metsmägi 2012.
- Häkkinen, Kaisa (2007), Nykysuomen etymologinen sanakirja. WS Bookwell Oy, Juva.
- Itkonen, Erkki (1954), Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tschermisischen und in den permischen Sprachen. FUF 31: 149–345.
- Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (1992), Suomen sanojen alkuperä. 1. A–K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 1.
- Janhunen, Juha (1981), Uralilaisen kantakielen sanastosta. JSFOu 77: 219–274.
- Koivulehto, Jorma (1976), Vanhimmista germaanista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. II. Vir 80: 247–290.
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (1995), Suomen sanojen alkuperä. 2. L–P. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 2.
- Kulonen, Ulla-Maija (toim.) (2000), Suomen sanojen alkuperä. 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki. = SSA 3.
- Kylstra, A. D. – Hahmo, Sirkka-Liisa – Hofstra, Tette – Nikkilä, Osmo (1991), Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. I: A–J. Rodopi, Amsterdam – Atlanta.
- Lytkin, V. I. [Лыткин, В. И.] (1957), Историческая грамматика коми языка. Часть первая. Введение и фонетика. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- Metsmägi, Iris (toim.) (2012), Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. = EES.
- Rédei Károly (1967), A létige jelen idejű alakjai a permi nyelvekben. NyK 69: 164–166.
- Rédei, Károly (1988), Geschichte der permischen Sprachen. In: Sinor 1988: 351–394.

- Rešetnikov, K. Ju. [Решетников, К. Ю.] (2011), Новые этимологии для прибалтийско-финских слов. *Ural-Altai Studies / Урало-алтайские исследования* 5/2: 109–112.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád (2011a), West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 1: Introduction, Lexicon: »A–K«. *Turcologica* 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 1.
- Róna-Tas, András – Berta, Árpád (2011b), West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian. Part 2: »L–Z«. Conclusions, Apparatus. *Turcologica* 84. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. = RTA 2.
- RTA 1 = Róna-Tas – Berta 2011a.
- RTA 2 = Róna-Tas – Berta 2011b.
- Salánki, Zsuzsa (1991), Konsonanten im Wortinlat. In: Csúcs, Sándor – Honti, László – Salánki, Zsuzsa – Varga, Judit, *Statistik der uralischen Lautentsprechungen. Linguistica, Series B, Documenta*, 1. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 127–231.
- Sammallahti, Pekka (1988), Historical Phonology of the Uralic Languages. In: Sinor 1988: 478–554.
- Setälä, E. N. (1912), Über Art, Umfang und Alter des Stufenwechsels im Finnisch-Ugrischen und Samojedischen. *FUFA* 12: 1–128.
- Sinor, Denis (ed.), *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik*. E. J. Brill, Leiden – New York – København – Köln.
- Toivonen, Y. H. (1955), Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII/1. Suomalais-ugrilainen Seura*, Helsinki. = SKES 1.
- Uotila, T. E. (1933), Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. *MSFOu* 65.
- Wichmann, Yrjö (1915), Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *l*-Laute (**l* und **l'*), bes. in den permischen Sprachen und im Ostjakischen. *FUF* 15: 1–55.